

СХІД

українського сонця

Історії Донецчини та Луганщини
початку XXI століття

ЛЬВІВ 2022

УДК 323.2(477.61/.62)''21''
3-34

Катерина Зарембо. Схід українського сонця. Історії Донецчини та Луганщини початку ХХІ століття. — Львів : Човен, 2022. — 160 с.

ISBN 978-617-95188-8-1

Ця книжка — про українські спільноти Донецчини та Луганщини, які діяли від початку 2000-х і до російського вторгнення 2014 року й існування яких російсько-радянський міф про Донбас заперечував. Про культурні простори, студентські середовища, українське село, різноманітні релігії. Про тих, хто хотів жити не в міфологізованому минулому, а у вільній демократичній Україні.

Ці спільноти були голосами нових, непокінчених Донецчини та Луганщини, вбудованих у всеукраїнський контекст; пробудженням пригнобленого (пригнобленого, винищеного, закатованого) українства.

Мета книжки — зробити відомою бодай частину їхньої історії.

**Книжка вийшла друком за сприяння
Харківського офісу Фонду Конрада Аденауера.**

Фото на обкладинці: Алла Горська, ескіз мозаїчного панно «Вугільна квітка» для фойє адміністративної будівлі тресту «Краснодонвугілля», 1968 р.; папір, гуаш, 42 x 60 (м. Сорокине Луганської області, до 2016 року – м. Краснодон; з 2014 року тимчасово окуповане росією).

Видавництво «Човен» висловлює вдячність пані Олені Зарецькій за дозвіл використати зображення твору Алли Горської.

© Катерина Зарембо, текст, 2022
© Оксана Васьків, дизайн обкладинки, 2022
© Колекція Музею ХХ-ХХІ, м. Київ, фото ескізу «Вугільна квітка»
© Видавництво «Човен», 2022

Зміст

Передмова. Український Схід: забудьте все, що (ви думали) ви знаєте про Донбас.....	9
---	---

Розділ 1.

Міф про Донбас: спроба деконструкції.....	19
Що приховують шахти	25
Донбас і українська мова: річка, закладена камінням.....	29
Міф про сепаратизм: «Автономія, якої ми не прагнули»	36

Розділ 2.

Історія «Поштовху»	41
«Нам не вистачило десяти років»	41
Битва за Стуса	47

Розділ 3.

«Перерване відродження» Донбасу: мистецтво як протест і протест як мистецтво.....	55
Засновник донецького слему.....	57
Луганський СТАН: творчість проти режиму.....	60
«Ізоляція». Переосмислення	66

Розділ 4.

Околиця Європи: чи існує європейський Донбас	72
Амбівалентний євроскептицизм	81
НАТО і ЄС у Донецьку	89
Євромайдани українського Сходу	94

Розділ 5.

Села українського Сходу як носії українських маркерів.....	104
Галичани на Донбасі. Званівка.....	109
«Енеїда» на трасі Н20. Олександр-Калинове.....	112

Розділ 6.

«Іди, вартового постав»: протестанти, православні, греко-католики та мусульмани українського Сходу	118
Протестанти. Навернення	119
Українська православна церква Київського патріархату. Протистояння	126
Українська греко-католицька церква. Провидіння	134
Мусульмани. Вибір	139

Майже післямова.

«Шахтар», футбол і роль ультрас у боротьбі за країну.....	148
---	-----

Післямова.

В купе з донецькими, або Де сходить сонце України	153
---	-----

Важливі джерела	159
------------------------------	------------

Передмова

Український Схід: забудьте все, що (ви думали) ви знаєте про Донбас

Цей рукопис мав бути закінчений на початку березня 2022 року. Двадцять четвертого лютого я мала одне з останніх запланованих інтерв'ю. Але повномасштабне вторгнення Росії поставило роботу на невизначену паузу.

На початку квітня мені зателефонував видавець:

— Катю, ну як там книжка?

Я щось промугикала у відповідь, головною тезою якої було «та кому воно тепер треба».

— Пиши. Людям потрібна нормальність.

Річ була не в тому, що людям дійсно потрібна нормальність, у якій існує читання та паперові книжки, — і оцей голод за читанням, впевнена, відчули всі, хто після 24 лютого його перервав, бо, виявляється, читання книжок — це не розкіш, а одна з базових потреб, яка наснажує розум і дух навіть (чи особливо) в умовах найважчих випробувань; і не в тому, що ця розмова повернула мені мою нормальність — роботу над книгою, яка з паузами й перервами тривала від 2017 року, — і відчуття сенсу.

Річ у тому, що український Донбас — чи, коректніше, українські Донецщина та Луганщина — це така сама нормальність, як і українські Херсонщина, Волинь чи Чернігівщина. І якщо комусь із цим складно погодитись, то тільки тому, що знання багатьох українців про Донецчину та Луганщину й досі формують імперські — російські, радянські та пострадянські — наративи. Тому ця книга — спроба деколонізувати таке знання. Ви побачите Донецчину та Луганщину, до яких не звикли. Донбас, про який Росія хотіла б, щоб ви не дізналися.

Український Схід — точніше, та його частина, яка опинилася під топонімом «Донбас» — є чи не найбільш міфологізованим і водночас демонізованим українським регіоном. Донбас оповила низка міфів та стереотипів, які започаткувала радянська влада, а за незалежної України продовжила та зміцнила місцева політична верхівка.

Донбас — російськомовний, проросійський, край шахтарів, олігархічних кланів та криміналу, безвольного пролетаріату, який за наказом голосує за місцевого «царька», зрештою, безроздільна вотчина Партії регіонів — ось далеко не повний список стереотипних уявлень про регіон, які системно й цілком успішно насаджували по всій Україні. За браком розвинених регіональних студій в Україні загалом (як багато ми знаємо про історію, ідентичність, регіональні особливості, скажімо, Полісся чи Покуття?) і «донбаських» зокрема, більшість приймала ці стереотипи за чисту монету. Поширення цих стереотипів виявилось настільки успішним, що в університетського професора з Донецька напівжартома-напівсерйозно могли спитати, чи мав він або його дружина

кримінальне минуле — мовляв, адже «на Донбасі сидів кожен другий»¹. Від 2004 року демонізація Донбасу посилилася — «його мешканці буквально за кілька днів перетворились для мешканців інших областей України з донеччан на “донецьких”»². У 2014 році до всіх існуючих стереотипів додалася стигма сепаратизму — настільки, що переселенцям і першої (2014), і другої (2022) хвиль із донецькою та луганською прописками далеко не всі були готові здати в оренду помешкання.

Безумовно, значну роль у створенні образу регіону відіграла і Партія регіонів, і місцевий олігархат, які впродовж майже двадцяти років, від кінця дев'яностих і до початку російської агресії 2014 року, фактично монополізували «голос» Донбасу, наголошуючи на його нібито особливості. Асоціації з організованою злочинністю та криміналітетом (підкріплені регулярними новинами про кримінальні з'ясування: за десять років, від середини 1990-х до середини 2000-х, на Донбасі було вбито 57 кримінальних авторитетів)³, російськомовністю і «регіоналами» (та/або «донецькими») стали візитівкою регіону, аж до відвертої його демонізації (згадаймо гасло місцевого штабу Ющенка «Победили німецьких — поведемо донецьких»⁴ або новотвір масового суспільного дискурсу на кшталт «Спасибо жителям Донбасса за президента ...»)⁵.

¹ Марта Шокало, «Донбас — шахтарський край», BBC News Україна, 22 грудня 2009, https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine/2009/12/091223_donbass_2_sp

² Ольга Клінова, «Оксана Міхеева: Як формувалася регіональна ідентичність Донбасу», Історична правда, 11 грудня 2014 року, <https://www.istpravda.com.ua/articles/2014/12/11/146063/>

³ Володимир Білецький, «Схід України в інтегративних процесах сучасного державотворення», http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=10955

⁴ Останнє цит. за: Андрій Портнов, «Свобода та вибір на Донбасі», Критика, 2005, число 3 (89), с. 5–6.

⁵ Андрій Портнов уже звертав увагу на «внутрішній орієнталізм», за яким деякі оглядачі описували схід України не лише як інший, але й як гірший. Див.: Андрій Портнов, «Україна та її “Далекий Схід”. Про галицький редукціонізм та його генеалогію», <http://www.historians.in.ua/index.php/en/avtorska-kolonka/1231-andrii-portnov-ukraina-ta-ii-dalekiy-skhid-pro-halytskyi-reduksionizm-ta-ioho-henealohii>

За гіркою іронією, гасло «Почути Донбас» насправді забрало голос у тих його жителів, чия ідентичність, діяльність та наративи не вписувалися в образ, який створила місцева політична верхівка. До 2014 року траплялися поодинокі спроби показати «інший» Донбас — такою, наприклад, є збірка есеїв «Соломонова Червона Зірка» про 25 регіонів України⁶, де про Луганщину та Донецьчину відповідно написали поетеса Любов Якимчук та історик Станіслав Федорчук. Утім у протистоянні наративів сили були нерівними.

Можна також стверджувати, що до такого усталення спричинилася і віддаленість Сходу від інших регіонів України — не так географічна, як ментальна. Недарма на адресу Донбасу проскакують метафори «Далекого Сходу»⁷ (так називали його, зокрема, Юрій Покальчук та Микола Рябчук) — хоча, зрештою, не такий він і далекий (відстань між Києвом та Донецьком переважає відстань між Києвом та Львовом на якихось 150 км) — а в самому Донбасі порівнюють регіон з островом⁸.

І саме ізоляція стала тією метафорою, яка позначила модерну історію Донбасу — донецький арт-центр «Ізоляція», який мав на меті врешті подолати культурну та мистецьку ізоляцію регіону як провідник сучасного мистецтва в найсхідніший форпост Європи, встиг проіснувати тільки чотири роки, перш ніж перетворився на в'язницю та катівню так званої «Донецької народної республіки».⁹ Ізоляція з метафоричної знову перетворилася на буквальну.

Самотність регіону в межах єдиної держави (ще до 2014 року) була настільки вираженою, що в міф про про-

⁶ Вийшла у видавництві «Темпора» 2012 року.

⁷ Богдан Буткевич, «Літературні повстанці Далекого Сходу», Український тиждень, 14 травня 2010 року, <https://tyzhden.ua/Publication/3625>

⁸ Тетяна Левонюк. «Останній форпост Донбасу», Центр «Нова Європа», 14 червня 2019 року, <http://neweurope.org.ua/analytics/ostannij-forpost-donbasu/>

⁹ Від 2014 року платформа культурних ініціатив Фонд «Ізоляція» працює у Києві за адресою: Набережно-Лугова, 12, її сайт — <https://izolyatsia.or>

російський Донбас повірили навіть українські інтелектуали¹⁰ (чим, до слова, ображали тих на Сході, хто захоплювався ними та їхньою творчістю), а діяльність проукраїнських організацій та рухів за часи української незалежності залишається настільки неописаною, що навіть патріарх «донбаських студій» Гіроакі Куромія у своїй статті 2015 року стверджував, що на Донбасі немає «скільки-небудь помітних громадянських рухів»¹¹.

Це твердження можна щонайменше поставити під сумнів. Навіть поверховий огляд дає змогу виявити численні культурні та громадські організації, які діяли в Донецьку та Луганську за часів незалежності й до російського вторгнення 2014 року і які можна було вважати паростками національного пробудження.

От про ці спільноти я і хочу розказати.

У книзі я написала про українські спільноти та рухи Донеччини й Луганщини, які існували від 2000-х до 2014 року. Якоїсь миті я усвідомила, що пишу переважно про своїх ровесників — покоління, народжене у 1980-х, чие дитинство та юність минали вже в незалежній Україні.

Зазначу, що це вже друге покоління українських патріотів Донеччини та Луганщини за період незалежності. Дев'яності позначалися іншими іменами та назвами: Товариства української мови імені Тараса Шевченка, осередку «Просвіти», громадської організації «РУХ», Кальміуської паланки

¹⁰ Відоме інтерв'ю Юрія Андруховича 2010 року, у якому він пропонує дати можливість Криму та Донбасу відокремитися. Пізніше письменник зазначав, що частково змінив погляди. «Андрухович: Якщо переможуть помаранчеві, то Криму й Донбасу треба дати можливість відокремитися», УНІАН, 22.07.2010, <https://www.unian.ua/politics/382762-andruhovich-yakscho-peremojut-pomaranchevi-to-krimu-y-donbasu-treba-dati-mojlivist-vidokremitsya.html>

¹¹ Гіроакі Куромія, «Останній фронтір Європи» // Куромія Гіроакі, «Зрозуміти Донбас», Київ, Дух і літера, 2015, с. 90.